

B. GENZELIS, R. PLEČKAITIS
HEGELIO IDĖJOS XIX a. LIETUVOJE

Krašto kultūrinį lygį apibūdina ne tai, kad jis yra veikiamas vienos ar kitos filosofinės koncepcijos, o sugebėjimas suprasti kitų tautų siekius bei idealus. Jeigu keliose šalyse vienu ir tuo pačiu metu formuojasi tapatingos filosofinės koncepcijos, iš to dar neseka, kad šalis, kurioje ta idėja buvo išreikšta pirmiau, neišvengiamai turėjo poveikio ant-rajai ir kad toji tik pirmosios dėka sugebėjo suvokti savo problemas. Filosofinių koncepcijų atskirose šalyse lyginimas parodo, kad, esant panašioms situacijoms, formuojasi panašus problemų aiškinimas bei sieki- mas suprasti, kaip jos yra sprendžiamos kitur.

Antra vertus, filosofinės sistemos daro ir netiesioginį poveikį. Antai G. Hegelio vystymosi koncepcija veikė XIX a. pirmųjų dešimtmečių prancūzų istorikų-filosofų mokyklas. V. Kuzenas (V. Cousin, 1792—1867), Sismondis (tikroji pavardė — Jul. de Simonde, 1773—1842) savo istoriografinės koncepcijas iš dalies grindė Hegeliu, o pastarosiomis rė- mėsi kai kurie mūsų istorikai ir kultūros veikėjai (S. Daukantas, L. Ju- cevičius, T. Narbutas). Apie Sismondžio populiarumą Vilniaus Universi- tete sako ir jo išrinkimas garbės profesoriumi ¹

XIX a. Lietuva naujoms filosofinėms koncepcijoms buvo imli: pa- aštrėjus socialiniams ir nacionaliniams prieštaravimams reikėjo teorinio apmąstymo ir sprendimo. Klasikinė vokiečių filosofija formavosi kaip tik panašių prieštaravimų sąlygomis, ir jos atsakymai į vokiečių tikrovės iškelto klausimus negalėjo nedominti lietuvių kultūros veikėjų.

Klasikinės vokiečių filosofijos atstovų keliai kryžiuosė ne tik tarpu- savy ² — ne vienu atveju jie susikirsdavo ir su lietuvių kultūros atstovų

¹ J. Bieliński, Uniwersytet Wileński (1579—1831), t. 3, Kraków, 1899—1900, str. 623.

² G. Hegelis ir F. Šelingas Tiubingeno universitete drauge studijavo filosofiją bei teologiją ir buvo artimi draugai. Vėliau jie susitiko Jenos universitete. Čia nuo 1787 m. K. Reinholdas populiarino I. Kanto filosofiją, o 1894 m. pradėjo dirbti I. Kanto reko- menduotas J. Fichtė. F. Šelingas 1800 m. parašė „Transcendentalinio idealizmo sistema“, o

keliais. I. Kanto paskaitų Karaliaučiaus universitete klausėsi L. Réza, su Kantu bendravo K. Milkus, 1804 m. iš Erlangeno universiteto į Vilnių atvyko ir čia iki mirties (1816) dirbo karštas I. Kanto ir K. Reinholdo filosofijos pasekėjas J. Abichtas.

XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais vokiečių filosofija buvo populiari Vilniuje. Susidomėjimas ja dar labiau padidėjo, į mūsų universitetą atvykus J. Goluchovskiui, kuris Erlangeno universitete klausėsi F. Šelingo paskaitų. Ten jis parašė pirmąjį savo žymesnį darbą ir dedikavo jį F. Šelingui. Vokiečių filosofas vertino jaunąjį J. Goluchovskį, o šis visą savo gyvenimą liko ištikimas savo mokytojo idėjoms. Tačiau tuo pat metu J. Goluchovskis buvo gerai susipažinęs ir su G. Hegelio filosofine sistema: pavyzdžiui, traktate, kurį jis pristatė Vilniaus universiteto konkursui, norėdamas užimti profesoriaus vietą, stengėsi hegelišku triados principu apibrėžti logikos sritį bei ribas. J. Goluchovskis sakė, kad būtina pripažinti visų proto pasireiškimų nekintamą vienybę ir ją apibūdino kaip tezę. Vienybė, anot jo, skyla į vieną kitai priešpastatytas dalis, sudarančias galimybę pažinti įvairovę (ši įvairovė yra antitezė). Sintezė gi nustato ryšį tarp skirtingų proto pasireiškimų. J. Goluchovskio nuomone, šias tris dalis (tezę, antitezę, sintezę) galima nustatyti kiekviename proto veiksmo: kiekvienoje mintyje yra vienybė, įvairovė ir tarpusavio ryšys. Nuo šių principų priklauso loginė galimybė, tikrovė ir būtinumas — jie sudaro sąvokų, sprendimų, samprotavimų, definicijų, skirstymų ir įrodymų pagrindą, jais remiasi loginis tiesos kriterijus. Kiekvienu atskiru momentu šie trys principai neišvengiamai egzistuoja, bet vienas iš jų gali turėti lemiamą reikšmę. Pavyzdžiui, sąvokose pagrindinių dalykų yra tezė, sprendimuose — antitezė, samprotavimuose — sintezė.

Remdamasis F. Šelingu ir G. Hegeliu, J. Goluchovskis įrodinėjo, jog filosofijoje pasireiškia tautos dvasia ir kad ji veikia atskirų žmonių gyvenimą. Jis teigė, kad kiekviena tauta turinti savitą dvasią ir kultūrą. Už šias pažiūras 1824 m. J. Goluchovskis caro nurodymu buvo atleistas iš profesoriaus pareigų.

Universitete Filosofijos katedrą bandė užimti ir M. Višnevskis. Jis klausėsi V. Kuzeno paskaitų. Gerai vokiečių filosofiją žinojo ir filologas G. Grodekas (1762—1825).

Vokiečių filosofija Vilniaus universitete turėjo ne tik gerbėjų, bet ir kritikų. Todėl ji tapo karštų diskusijų objektu. Pirmasis į šią polemiką

1801 m. — „Mano filosofinės sistemos išdėstymą“, atnešusius jam didžiulę šlovę. G. Hegelis šiuos veikalus kruopščiai studijavo ir jie tapo jo idealistinės sistemos išeities tašku. Neužilgo G. Hegelis susilaukė pripažinimo ir nustelbė F. Šelingą, kurio pažiūros vis labiau krypo į misticizmą ir reakciją. Po G. Hegelio mirties F. Šelingas buvo pakviestas į Berlyno universitetą rektorium ir aktyviai kovojo prieš jau ahegelininkus.

ką įsijungė J. Sniadeckis (1756—1830), šviečiamojo sąjūdžio teoretikas, anglų empirinių mokyklų pasekėjas. Jis neigiamai vertino vokiečių filosofiją, o I. Kanto sistemą laikė „XIX amžiuje atgaivinta XV amžiaus Aristotelio metafizika“³. Nuo tokių priekaištų apginti ne tik I. Kantą, bet ir visą vokiečių filosofiją mėgino J. Abichtas. Veikale „Patobulinta logika“ (Verbesserte Logik) jis kritikavo empirinį pažinimo metodą ir iš jo sekančias išvadas. Apie šio darbo indėlį į vokiečių filosofijos populiarinimą sako, tur būt, ir tai, kad G. Leris jį išvertė į prancūzų kalbą.⁴

Vokiečių filosofiją tyrinėjo ir A. Daugirdas (1776—1839), Vilniaus universiteto filosofijos profesorius. Kritikuodamas I. Kanto agnosticizmą, jis mėgino sukurti savąją logikos sistemą. Logikos ribas jis labai praplėtė — įjungė pažinimo teoriją ir eilę psichologinių problemų. Logika, A. Daugirdo nuomone, yra filosofijos pagrindas: ji duodanti kryptį filosofijai ir kitiems mokslams. Čia A. Daugirdas logiką supranta panašiai kaip ir G. Hegelis, nors ir mano, kad spekuliatyvusis idealizmas nieko negali duoti tautos kultūrai. Pastaroji pastaba susilaukė griežtos reakcijos iš vokiečių filosofijos šalininkų pusės. 1830 m. „Dziennik Wileński“ pasirodė pamfletinio pobūdžio straipsnis⁵ prieš A. Daugirdą, kurio autoriumi, matyt, buvo mūsų minėtas M. Višnevskis⁶. Straipsnyje teigiama, kad vokiečių kultūra betarpiškai susijusi su spekuliatyviuoju idealizmu ir tik jo pagalba galima suprasti, kas vyksta Vokietijos kultūriniame gyvenime.

Analizuojant XIX a. pradžioje Vilniaus universitete skaitytus filosofijos kursus ir jame vyravusią dvasią, galima daryti išvadą, kad G. Hegelis pas mus buvo gerai žinomas ir komentuojamas. Tiesa, jis neturėjo nuoseklių pasekėjų, kaip I. Kantas — J. Abichtą, A. Sniadeckį, arba F. Šelingas — J. Goluchovskį, bet G. Hegelis neturėjo ir tiesioginių kritikų, kaip I. Kantas — A. Daugirdą, J. Sniadeckį. Tai ir suprantama: G. Hegelio filosofija dar negalėjo būti vertinama iš istorinės perspektyvos, nors kai kurios jo mintys susilaukė amžininkų pritarimo ir padėjo suprasti vykusius visuomenės procesus.

G. Hegelio teigimu, „absoliutinė idėja vystosi ir, ieškodama sau adekvачios formos, įsikūnija tam tikros tautos dvasioje, kuri ryškiausiai atsiškleidžia valstybėje, jos įstatymuose, mene, filosofijoje ir t. t. Tautos istorinio gyvenimo tikslas ir esąs pažinti dvasinę individualybę bei ypa-

³ S. Kaczmarek. Anioł Dowgird — filozof nieznaný, Warszawa, 1965, s. 19.

⁴ J. Bieliński, Uniwersytet Wileński, t. 3, str. 109—110.

⁵ Y. Y., Wykład przyrodzonych myślenia prawideł, czyli logika teoretyczna i praktyczna. — „Dziennik Wileński“, 1830, t. 9, s. 50—74.

⁶ S. Kaczmarek, Anioł Dowgird — filozof nieznaný, s. 73.

tingumus. Aukščiausias tautos dvasios vystymosi rodiklis esąs tautos kultūros pripažinimas⁷. Tuo metu, kai G. Hegelis dėstė šias mintis, lietuvių tauta siekė savo kultūros pripažinimo: 1820 m. L. Rėza bando atkreipti J. Gėtės dėmesį į lietuvių dvasinę kultūrą ir tai jam pavyksta padaryti (kai L. Rėza išleidžia lietuvių liaudies dainų rinktinę, J. Gėtė jas teigiamai pristato vokiečių publikai); 1820 m. laikraštyje „Tygodnik Wileński“ E. Stanevičius lietuvių ir lenkų kalbomis spausdina mūsų liaudies dainas; 1822 m. Vilniaus universiteto darbuotojas K. Kontrimas siūlo steigti lietuvių kalbos katedrą; 1822 m. S. Daukantas parašo pirmąją lietuvių kalba Lietuvos istoriją — „Darbus senųjų lietuvių ir žemaičių“; 1823 m. S. Stanevičius kviečia:

Ir, ką amžiai pagadino,
Česas yra sutaisyti⁸.

Tuo metu prasideda atsiribojimo nuo lenkų kultūros procesas. Apie lietuvių kultūros savitumą daug rašoma: Vilniaus universiteto auklėtiniai rašo lenkiškai, Karaliaučiaus — vokiškai. Šis procesas objektyviai sutapo su G. Hegelio filosofinių idėjų plitimu Lietuvoje.

Carizmas siekė atriboti Lietuvą nuo bet kokios ne iš Rusijos einančios kultūrinės įtakos. Kol lietuvių kultūros savitumo idėja nesubrendo galutinai, cariniai ideologai lietuvių kultūrą stengėsi inkorporuoti į rusiškąją. Kultūrinio savarankiškumo nykimas neišvengiamai veda į asimiliaciją (kaip nėra dviejų tapačių individų, taip nėra dviejų vienodų kultūrų, kultūra išlieka, kol ji savita). Žinoma, suartinant kultūras, vyksta jų integracija, tuometinės Rusijos valdantieji sluoksniai stengėsi kitų tautų kultūros centrus paversti savo politikos įrankiais, o jei tai nepavykdavo — uždarydavo juos.

Dėl savo tradicijų ir nuotaikų Vilniaus universitetas nei teoriškai, nei praktiškai rusifikacijos židiniu tapti negalėjo, todėl carinė valdžia jį ir uždarė, o kai kuriuos fakultetus, dėstytojus ir studentus perkėlė į Rusijos miestus. Todėl sąlygos studijuoti G. Hegelį Lietuvoje pablogėjo, o kaip tik šiuo laikotarpiu hegelizmas Europoje pasiekė savo apogėjų.

G. Hegelio sistemos triumfas „truko ištisus dešimtmečius ir anaipol nepasisbaigė nė Hegeliui mirus,—rašė F. Engelsas.—Priešingai, kaip tik nuo 1830 ligi 1840 metų „hegelizmas“ pasiekė savo išimtinio viešpatavimo viršūnę, daugiau ar mažiau užkrėsdamas net savo priešininkus; kaip tik tuo metu Hegelio pažiūros sąmoningai, gausiausiai skverbėsi

⁷ K. Rickevičiūtė, Idealistinės G. Hegelio sistemos bruožai. Kn.: B. Kuzmickas, J. Lauskas, K. Rickevičiūtė, Iš filosofijos istorijos, Vilnius, 1968, p. 44.

⁸ S. Stanevičius, Raštai, Vilnius, 1967, p. 61.

į įvairiausius mokslus ir persunkė net populiariąją literatūrą bei dienraštinę spaudą⁹. Jaunahegelininkai iš G. Hegelio filosofijos darė revoliucines išvadas: viskas, kas egzistuoja, virsta savo priešybe ir žūsta — esamos neprotingos santvarkos turi žūti. Šiuo aspektu G. Hegelis ir patraukė opozicinius to meto reakcinėms santvarkoms sluoksnius.

Rusijoje ir Lenkijoje G. Hegeliu labiausiai domėtasi 1840—1850 metais¹⁰. Jo filosofijoje buvo ieškoma praktinių uždavinių teorinio sprendimo. Todėl šiuo atveju priimamas ne visas Hegelis, o kai kurios jo idėjos, tai, ką A. Gerceus pavadino „revoliucijos algebra“¹¹.

Lietuvoje vokiečių mąstytojo idėjas populiariojo J. Kraševskis. 1841—1851 m. Vilniuje leistame žurnale „Athenaeum“ jis spausdino straipsnius apie G. Hegelį bei ištraukas iš jo kūrybos. G. Hegelio idėjas J. Kraševskis labai vertino ir laikė jas sociališkai determinuotomis. „Tikim,—rašė jis,—kad niekas pasaulyje neatsiranda dėl atsitiktinumo. Žmogaus protinio išsivystymo istorijoje G. Hegelio mokslas taip pat nėra atsitiktinumas. Jo būtinumas glūdi to meto sąlygose ir, visai galimas daiktas, jis bus naudingas ateityje. Poveikis, kuris pastebimas Vokietijoje, o iš dalies ir pas mus, pateisina visuotinį susidomėjimą juo“¹². Analizuodamas G. Hegelio filosofiją, J. Kraševskis išvelgė vystymosi idėjos revoliucinį turinį, bet tuo pat metu pastebėjo atskirų G. Hegelio koncepcijų ribotumą. Jis kritikavo vokiečių mąstytoją už tai, jog šis savo filosofinę sistemą laikė užbaigta ir manė, kad jis pasiekęs absoliučią tiesą ir suformulavęs tobulą metodą. J. Kraševskis pastebėjo, kad „remiantis jo paties (G. Hegelio.—B. G., R. P.) išvadomis, galima priversti jį suabejoti šia pažiūra“¹³.

Taigi, nors ir be galo sunkiomis sąlygomis, į Lietuvą ir toliau skverbėsi įvairios filosofinės idėjos, šiuo atveju — G. Hegelio. Pažangūs Lietuvos veikėjai pirmiausia analizuodavo tas koncepcijas, kurios, jų nuomone, galėtų pasitarnauti politiniams tikslams, tai yra sužadintų liaudies aktyvumą. Ruošiant sukilimą, būtina tikėti jo pergale. Kuo argumentuoti šį tikėjimą? G. Hegelis „Istorijos filosofijoje“ propagavo fatališką tikėjimą progresu, bet kartu atmetė galimybę šį procesą pagreitinoti. Šis Hegelio filosofijos bruožas, nepriimtinas kovos prieš esamą santvarką organizatoriams, ir vertė juos kritiškai permąstyti vokiečių filosofo mokymą. Todėl 1863 m. sukilimo Lietuvoje ideologai Z. Sierakaus-

⁹ K. Marksas, F. Engelsas, Rinktiniai raštai. t. II, Vilnius, 1950, p. 329.

¹⁰ «История философии в СССР», т. 3, 1968, стр. 40; W. Tatarkiewicz, Historia filozofii, t. 3, Warszawa, 1968, str. 173.

¹¹ А. И. Герцен, Собрание сочинений в 30 томах, т. 9, М., 1956, стр. 23.

¹² „Athenaeum“, 1845, t. 2, str. 37.

¹³ Ten pat, p. 36.

kas ir K. Kalinauskas priėmė tik tas G. Hegelio idėjas, kuriomis galima būtų pagrįsti sukilimo neišvengiamumą.

Z. Sierakauskas ne tik pats studijavo G. Hegelio filosofiją, bet ir laikė savo pareiga su ja supažindinti kitus. 1856—1857 m. dirbdamas su N. Černyševskiu «Современник» („Amžininkas“) redakcijoje, jis įvairius klausimus dažnai vertino iš hegelininko pozicijų. G. Hegelio vystymosi teorijos („gamtos filosofija“) pagrindu Z. Sierakauskas formulavo savo žemės kaitos koncepciją. Didžiojo vokiečių mokslininko A. Humbolto (A. Humboldt, 1769—1859) mokymą, kad Žemė, Saulė yra vienos kilmės, kad Visata vystosi laike ir kad pasaulis yra vieningas ir materialus, o vystymosi idėjos glūdi pačioje gamtoje, Z. Sierakauskas derino su G. Hegelio teiginiu, kad materialusis pasaulis esąs tik absoliučios idėjos kita būtis. Iš čia Z. Sierakauskas darė išvadą — visa, kas egzistuoja, yra vystymosi rezultatas.

Įsisavinęs G. Hegelio dialektiką, Z. Sierakauskas bandė suvokti savo epochą ir jos prieštaravimus. Jis galvojo, kad, jeigu dvasia vystosi per prieštaravimus, ji įvairiose tautose pasireiškia skirtingai, o tai savo ruožtu apsprendžia netolygų tautų sąmoningumo išsivystymo laipsnį. Todėl, kaip ir G. Hegelis, Z. Sierakauskas manė, kad rytų tautoms būdingas misticizmas ir kad jos nesugebančios filosofiskai apmąstyti savo problemų, dėl to Rytų despotizmo dvasia priešinga laisvei.

Rytų šalyse, teigė Z. Sierakauskas, egzistuoja tironijos, nes žmonės tuose kraštuose nesubrendę suprasti laisvės idėją. Anot jo, „azijietis <...>. arba nieko negalvoja apie ateitį, arba keliaklupsčiauja prieš istorinio būtinumo stabą, atsisako nuo protingos individualybės teisių. Brolybė, lygybė, meilė, tarpusavio gerbimas yra visų mūsų dorovinių normų pagrindas. Visų šių pradų nėra Azijoje. Minties apie brolybę tarp žmonių tąsa yra mintis apie brolybę tarp tautų, žmonija sudaro vieną didžiulę šeimą — ši mintis susiformavo Europoje. Tautų tarpusavio gerbimas — neišvengiama šitos minties pasėka. Tai, ką žino jaunuoliai mokyklos suole, vargu ar žino ir nusimano išmintingiausias emiras arba mokslo žmogus Azijoje“¹⁴.

Ir Z. Sierakauskas galvojo: kadangi Rusija yra tarp Europos ir Azijos, tai ji yra veikiama Rytų despotizmo ir Vakarų laisvės idėjų. Ši iš G. Hegelio nekritiškai paimta koncepcija tarnavo Z. Sierakauskui įrodymu, kad Lietuvoje ir Lenkijoje anksčiau, negu kitose carinės Rusijos dalyse, susiformuos revoliucinė sąmonė. Vakarų Europoje tuo metu buvo pažangesni socialiniai santykiai, o kadangi Lietuva ir Lenkija arčiau tų kraštų, tai ir laisvės idėjos čia turinčios greičiau subręsti. Z. Siera-

¹⁴ «Современник», 1857, № 4, стр. 325—326.

kauskas aiškino, kaip vyksta poslinkiai tautų dvasiniame gyvenime. Kiekviena šalis turi savo suklestėjimo laikotarpį. Ateitis priklauso tautoms, vykdančioms savo pašaukimą¹⁵. Kadangi Rusija yra tarp Azijos ir Europos, tai laisvės idėjos joje vystosi pirmiau, negu Azijoje. Pasak Z. Sierakausko, Rusijos tautoms išsivadavus iš despotizmo, vyks poslinkis į Rytus, ir Azijos tautos įvykdys „savo pašaukimą“.

Iš G. Hegelio Z. Sierakauskas stengėsi imti tai, kas, jo nuomone, paaiškina visuomenėje vykstančius procesus, ir manė, jog filosofijai turi būti keliami praktiški uždaviniai, kad ji turinti padėti sukurti naujus visuomeninius santykius. „Būtina sukurti naują pasaulį,— rašė Z. Sierakauskas.— Žmonija amžiais vystosi, keičiasi. Gyvenimo tikslas — visapusiškas žmogaus dvasinių ir fizinių jėgų išvystymas. Didysis vokiečių mąstytojas, apžvelgęs ir išstudijavęs praeitį ir dabartį, pareiškė savo žinomąją teiginį: „visa, kas tikra, yra protinga; visa, kas protinga, yra tikra“. Z. Sierakauskas ne visiškai sutinka su paplitusia šios G. Hegelio tezės interpretacija. „Hegelis,— rašė jis,— savo teiginiu, matyt, norėjo paaiškinti vystymosi procesą. Tačiau tik abejingieji ar nusivylusieji vardan to teiginio mėgina padaryti žmones aklaais istorinio būtinumo įrankiais. Žmonės, tikintieji ateitimi (jais Z. Sierakauskas vadino revoliucionierius.— *B. G., R. P.*), pripažįsta kitą teiginį: viskas, kas egzistuoja, turi savo priežastis, viskas, kas protinga, turi būti įgyvendinta“¹⁶.

Šios Z. Sierakausko išvados artimos F. Engelsui, kuris rašė, kad „pagal Hegelį anaipatol ne viskas, kas egzistuoja, būtinai yra ir tikra. <...>. Hegelio teiginys reiškia tik štai ką: šita valstybė yra tiek protinga, tiek atitinkanti protą, kiek ji yra būtina. Ir jeigu ji vis dėlto mums atrodo esanti netikusi, bet egzistuoja, kad ir netikusi būdama, tai vyriausybės netinkamumą tegali pateisinti ir paaiškinti tik atitinkamas valdinių netinkamumas. Tuometiniai prūsai turėjo tokią vyriausybę, kokios jie buvo nusipelnę (rusai, anot Sierakausko, taip pat — *B. G., R. P.*). <...>. Vystymosi eigoje visa, kas anksčiau buvo tikra, darosi netikra, netenka savo būtinumo, savo teisės egzistuoti, savo protingumo. <...>. Visa, kas žmonijos istorijos srityje yra netikra, ilgainiui darosi neprotinga“¹⁷. Čia F. Engelsas tiksliai apibūdina G. Hegelio filosofijos esmę. Ji kaip tik tuo aspektu ir veikė Lietuvą.

Z. Sierakausko pažiūrų analizė tai dar kartą patvirtina. Jis stengiasi parodyti fatalizmo istorijoje nepagrįstumą, teigdamas, kad bet koks poslinkis į fatalizmą prieštarauja žmogaus laisvės idėjai. Istorija — žmogaus protinis vystymasis, manė Z. Sierakauskas. Žmonių protinių sugebėjimų

¹⁵ Ten pat, p. 324.

¹⁶ Ten pat, p. 325.

¹⁷ *K. Marksas, F. Engelsas*, Rinktiniai raštai, t. II, p. 325.

augimas atspindi literatūroje, mene, istorijos moksle, religijoje, filosofijoje, aiškino jis ir galvojo, kad visa tai sudaro epochos dvasią, kuri pasireiškia per individus; asmenybė yra protinio prado išraiška, todėl ji ir esanti lemiamu istorijos veiksmu. Tačiau individas negali priešpastatyti savęs istorijos dėsninumui.

Istorijoje pažanga yra neišvengiama, nes ji sąlygojama visuotinio sąmonėjimo (dvasios išsivystymo), įrodinėjo Z. Sierakauskas.

Panašiai galvojo ir K. Kalinauskas. „Žmogus turi tokią prigimtį: arba jis nieko nežino ir nenori žinoti, arba, jeigu sužinos, tai nori žinoti viską iki galo, kas jam priklauso,—rašė jis.—Tai ir yra didžioji tiesa: jau visi suprato, kad dievas sutvėrė žmogų tam, kad jis naudotųsi laisve ir teisingumu, ir juokiasi, kaip jis anksčiau to nesuprato“¹⁸. Vadinasi, žmogus nelaisvas tol, kol jis nesubręsta suvokti laisvės idėją (toli galima socialinė ir nacionalinė priespauda), galvojo K. Kalinauskas.

Pats G. Hegelio spekuliatyvusis idealizmas kaip filosofinė sistema didesnės įtakos Lietuvoje nepadarė. Jei XIX a. pradžioje Vilniaus universitete jis buvo žinomas, tai XIX a. pabaigoje Lietuvoje susidomėjimas G. Hegeliu atslūgo iš viso. Tačiau vystymosi idėja tvirtai įėjo į mūsų kultūrą ir buvo laikoma savaime suprantamu dalyku (J. Šliupas, J. Adomaitis, V. Dembskis, S. Matulaitis).

Taigi mūsų kultūrinėms ir politinėms koncepcijoms G. Hegelis anuo metu padarė neabejotinai teigiamą poveikį.

¹⁸ „Myżycka Prawda“, 1863, Nr. 3.